

XALQARO TIJORAT ARBITRAJIDA QO'LLANILADIGAN HUQUQLAR TAHLILI

Yoqubjonova Rayxona Muzaffar qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada xalqaro tijorat arbitrajida qo'llaniladigan huquqlar va ularning amaliyotdagi muammolari tahlil qilinadi. Xalqaro tijorat arbitraji, nizolarni hal qilishning samarali vositasi sifatida, protsessual va moddiy huquqlarni birlashtirgan holda faoliyat yuritadi. Maqolada, ayniqsa, arbitraj qarorlarining ijro etilishidagi qiyinchiliklar, adolat va tenglik masalalari, jarayonning yuqori xarajatlari, milliy va xalqaro huquqlar o'rtasidagi ziddiyatlar hamda arbitrajda qonun tanlashdagi murakkabliklar muhokama qilinadi. Ushbu muammolar xalqaro tijorat arbitrajining samaradorligiga ta'sir ko'rsatib, islohotlar va takomillashtirish zaruratini ko'rsatadi. Maqola xalqaro arbitraj amaliyotida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni tahlil qilib, ularni yengib o'tish yo'llari bo'yicha tavsiyalar beradi.*

Kalit so'zlar: *Xalqaro tijorat arbitraji, arbitraj huquqi, protsessual huquq, moddiy huquq, Nyu-York Konventsiyasi, arbitraj qarorlari, milliy huquq, qonun tanlash, arbitraj xarajatlari, adolat va tenglik, ijro etish muammolari.*

KIRISH

Arbitraj xususiy sudlov tizimidir. Bunda nizolashuvchi taraflar o'z nizolarini har qanday sud tizimidan tashqarida hal qilishga qaror qilishadi¹. Xalqaro arbitrajda huquqiy masalalarda amaldagi huquq sohasi muhim ro'l o'ynaydi. Qaror yoki qaror hakam tomonidan qo'llaniladigan qonunga asoslanadi. Ya'ni, qarorning natijasi, u yoki bu tomon uchun foyda yoki zarar uchun ishlaydimi, qo'llaniladigan huquq sohasining qanchalik muhimligini ko'rsatadi. Tomonlarning ziddiyatli manfaatlarini tanlangan huquq sohasi orqali hal qilinadi. Xalqaro tijorat arbitrajiga taraflarning kelishuviga binoan tijorat xususiyatiga ega bo'lgan ham shartnomaviy, ham shartnomadan tashqari barcha munosabatlardan yuzaga keladigan nizolar berilishi mumkin. Bundan tashqari, shartnomada tanlangan huquqning ustuvorligi shartnomani sharhlashda, tomonlarning huquq va majburiyatlarini belgilashda, ijro ustuvorligini ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Bu nafaqat tomonlar o'rtasida shartnoma tuzish, balki shartnoma shartlari buzilganda undan kelib chiqadigan nizo, qaysi huquq tanlanganligini ham anglatadi, masalani hal etish muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada, avvalo xalqaro tijorat arbitraji bo'yicha Yevropa konventsiyasi hamda boshqa xalqaro hujjatlar bo'yicha kelib chiqadigan nizolarga nisbatan qo'llaniladigan huquqlarning turlari keyingi navbatda esa, tomonlar o'rtasida tuzilgan va nizoni hal qilishda tomonlarning ixtiyori tanlash erkinligini batafsil tavsiflanadi. Bundan tashqari, tomonlar qonun tanlamagan taqdirda qaysi qonunchilikdan foydalanishi, ziddiyatli normalarga duch kelganda qaysi ustuvorlik hisobga olinishi tushuntiriladi.

¹ Margaret.L.Mozes.Xalqaro tijorat arbitraji tamoyillari va amaliyoti,uchinchi nashr.T,lesson press-,19-bet.

Xalqaro tijorat arbitraji (ICA) transchegaraviy tijorat jarayonlaridan kelib chiqadigan nizolarni hal qilishning mashhur mexanizmidir. U milliy sudlardan tashqarida neytral, xususiy va majburiy hal qilish jarayonini taklif qiladi. Xalqaro tijorat arbitrajining keng tarqalgan qabul qilinishining asosiy omili bu jarayonning adolatli va samarali bo'lishini ta'minlaydigan huquqlar to'plami, jumladan, tenglik huquqi, adolatli sud muhokamasi huquqi, partiyalarning avtonomiyasi huquqi, maxfiylik huquqi va boshqalar hisoblanadi. Arbitrajning mohiyati (huquqiy tabiati)ni aniqlashning arbitraj yuzasidan umumiy va xalqaro tijorat arbitraj bo'yicha maxsus kelib chiqqan holda uchta asosiy nazariyasi ilgari suriladi.

- Yurisdiksiyaviy (prosessual) nazariya
- Shartnomaviy (moddiy-huquqiy) nazariya
- Aralash

Yurisdiksiya nazariyasiga ko'ra, xalqaro tijorat arbitrajiga tegishli barcha masalalar nizolar ko'rib chiqilayotgan ma'lum bir davlat huquqini qo'llash asosida hal etiladi. Xalqaro arbitraj sudining faoliyati va vakolatlari davlat tomonidan yaratilgan huquq normalarining ishlashiga asoslanadi. Arbitraj qarori qat'iy hisoblanib, ikki yoki undan ko'p taraflar o'rtasidagi nizolarni hal qiladi. Ikkinchi nazariyaga muvofiq, arbitrajning asosi arbitraj bitimi bo'lib, u ikki bosqichni o'z ichiga olgan bitim hisoblanadi: uning tuzilishi (nizoni ko'rib chiqish uchun vakolatli organni tanlash bo'yicha taraflarning kelishuvi) va uning ijrosi (arbitraj qarorini qabul qilish). Biroq, yuqorida aytib o'tilgan odatiy qoidadan istisnolar mavjud bo'lib, xalqaro arbitrajning vakolati xalqaro hujjat (shartnoma) asosida vujudga kelganida, da'vogar arbitrajning arbitraj jarayonini boshlash huquqini tan olganda va arbitraj bitimi tuzilmagan bo'lsa ham arbitraj jarayoni olib borilishi mumkin. Ushbu istisnolar quyidagi xalqaro hujjatlarda ko'zda tutilgan². Arbitrajda taraflarning avtonomiyasi katta ahamiyatga ega bo'lib, u quyidagilarda namoyon bo'ladi: taraflar nizo bo'yicha moddiy huquqni yoki nizolarni ko'rib chiqish (prosessual) huquqi bo'yicha milliy qonunlarni yoki arbitraj jarayoni uchun transmilliy qoidalarni, *lex mercatoria* ni tanlashlari mumkin.

Aralash nazariya tarafdorlari arbitrajda ham shartnomaviy (moddiy-huquqiy), ham sessual asoslar mavjud deb hisoblashadi. Taraflarning arbitraj bitimi tuzishda, uning shaklini belgilashdagi huquq va taraflarning layoqatliligi masalalari moddiy/huquqiy munosabatlarga tegishli. Arbitraj jarayoni, arbitraj qarorini qabul qilish va ijroga qaratish masalalari sessual masalalarga aloqador³.

Arbitrajning afzalliklariga ham to'xtalib o'tadigan bo'lsak, ular quyidagilardan iborat:

- ✓ Arbitraj tribunali qoida va jarayonning tezda tashkil etilishi va tezda boshlanishini ta'minlaydi. Shu bilan birga standart vaziyatlarga ruxsat berilgan;
- ✓ Taqdim etilgan arbitrlar ro'yxatidan tomonlar kelishgan xolda ularning o'rtasidagi tortishuvni xal etishda o'zlari tanlagan arbitrlar ishtirok etadi;

² 1965 yildagi davlatlar va boshqa davlatlar investorlari o'rtasidagi nizolarni hal qilish tartibi to'g'risida Vashington konvensiyasi(Convention on the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States - International Centre for Settlement Of Investment Disputes, Washington 1965)

³ Margaret.L.Mozes.Xalqaro tijorat arbitraji tamoyillari va amaliyoti,uchinchi nashr.T,lesson press-

- ✓ Arbitraj sudi tomonidan ma'muriy va texnik yordam beriladi;
- ✓ Ish ko'rishga xalqaro mutaxassislarni jalb etish mumkinligi;
- ✓ Nizoni xalq etish tartibi, huquqi, joyi, tili taraflar tomonidan tanlanadi;
- ✓ Ish davlat sudlariga nisbatan tezroq ko'rilishi va rasmiyatchiliklarning kamligi;
- ✓ Taraflar ixtiyoriyligi;
- ✓ Xalqaro savdo va odatlari va tamoyillarini (Lex mercatoria) qo'llash imkoniyati borligi;
- ✓ Uning qarorlarini xalqaro miqyosda ijro etilishi;
- ✓ Arbitrlarni ish ko'rish uchun taraflar o'zi tanlay olishi⁴.

Shu o'rinda prinsiplar haqida ham ta'kidlab o'tish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Xalqaro arbitrajning printsiplari ushbu institutning nizolarni ko'rib chiqish va hal qilish tartibini belgilaydigan asosiy tartibga soluvchi qoidalaridir. **Tenglik prinsipi** tomonlarga arbitrajda o'z pozitsiyalarini himoya qilish uchun teng imkoniyatlar yaratishni nazarda tutadi. Buning uchun arbitraj har bir tomonni ishdagi eng muhim protsessual voqealar (jarayonlarning boshlanishi, Arbitrajni tayinlash va hk) to'g'risida xabardor qilishi shart. Har bir tomonga arbitraj tarkibini shakllantirish, arbitraj jarayonlarida qatnashish kabi boshqa imkoniyatlar berilishi lozim. Shu bilan birga, ushbu imkoniyatlardan amalda foydalanish faqat har bir tomonning xohishiga bog'liq bo'ladi. Nizoning taraflari arbitraj tarkibini, qo'llaniladigan huquqni, tartib-taomilni, ish yuritish tilini tanlashda keng erkinlikka ega. Biroq, bu erkinliklar mutlaq xarakterga ega emas. Shunday qilib, taraflar tomonidan tanlangan institusional arbitrajning reglament qoidalari faqat tavsiyaviy arbitrlarning ro'yxatidan o'rin olgan shaxslarga arbitrlar vazifasini bajarishga ruxsat berishi mumkin. Arbitraj jarayoni tilini tanlashda tomonlar o'zlarining til bilish imkoniyatlari bilan birga arbitraj tarkibi a'zolarining til bilimlarini ham hisobga olishlari lozim. **Yurisdiksiyaning shartnoma bilan belgilanishi prinsipiga** ko'ra, barcha ko'rib chiqiladigan ishlar bo'yicha arbitraj kompetensiyasi taraflar tomonidan tomonidan ixtiyoriy tuzilgan arbitraj bitimiga ko'ra belgilanadi. Arbitrajga murojaat qilish paytida har doim ham nizo taraflari o'rtasida arbitraj bitimi mavjud bo'lmaydi, biroq shuni yodda tutish kerakki, keyinchalik taraflar tomonidan da'vo arizasi va unga javobni almashish orqali tuzilishi mumkin. **Xalqaro huquqning umume'tirof etilgan printsiplari ustuvorligi prinsipiga** ko'ra, O'zbekiston Respublikasi ishtirok etadigan xalqaro shartnomalar milliy qonunchiligimizdan ustun hisoblanadi. **Mustaqillik prinsipiga** muvofiq davlat organlari arbitraj va arbitrlarning faoliyatiga aralashishga haqli emas, qonunda nazarda tutilgan hollar bundan mustasno; institusional arbitrajning organlari ishning mohiyati bo'yicha arbitrlari tarkibiga biron-bir ko'rsatma bera olmaydi; taraflar ishda ishtirok etish bilan bog'liq bo'lgan hollardan tashqari arbitrlari bilan hech qanday aloqada bo'lmasliklari lozim; arbitrajning tarkibi o'z qarorini faqat ichki ishonch asosida qabul qilishi kerak. **Maxfiylik prinsipi** shuni anglatadiki, arbitraj jarayoni yopiq eshiklar orqasida o'tkaziladi, arbitraj qarori e'lon qilinmaydi yoki chop etilmaydi, arbitraj jarayoni ommaviy axborot vositalarida yoritilmaydi, jamoatchilik vakillari institusional arbitrajning arxiv materiallaridan foydalana

⁴ <https://ascelibrary.org/doi/10.1061/JLADAH.LADR-990>

olmaydi va hokazo. Shu bilan birga, maxfiylik prinsipi yuzasidan istisnolar arbitraj qoidalarini va xalqaro shartnomalarda o'rnatilishi mumkin. Bundan tashqari, maxfiylik prinsipi arbitraj jarayoni doirasi bilan cheklanganligini qayd etish lozim; davlat sudlari arbitraj bilan bog'liq ishlarni ko'rib chiqishda ushbu printsipga bog'liq emas. Nizoning taraflar tomonidan kelishuv bitimi tuzish orqali hal etilishiga yordam berish odatda arbitraj tarkibiga taraflar yarashishni istash-istamasliklarini qo'yishni nazarda tutadi. Bunday holda, arbitrlar taraflarni kelishuv bitimini tuzishga majburlashga, xususan biror bir tarafning ahvolini kelajakda og'irlashtirib qo'yadigan holatda majbur qilishga haqli emas. Taraflar institusional arbitrajda yarashirish qoidalariga murojaat qilgan holda yarashishi mumkin (agarda tegishli arbitraj mavjud bo'lsa). **Arbitraj qarorining qat'iyligi prinsipi** shundan iboratki, qarorda dalillarni baholash, xulosaning yuzaga kelgan aniq holatlari, tomonlarning o'zaro asosli huquqlari va majburiyatlari mazmuni va ko'lami xalqaro arbitrajning o'zi yoki davlat sudi tomonidan ko'rib chiqilishi mumkin emas. Davlat sudi arbitrajning qarorini bekor qilish yoki ijroga qaratish to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishda arbitrajning qarorini faqat tor doiradagi prosessual kamchiliklar bo'yicha baholashga haqli⁵.

Xalqaro tijorat arbitraji doirasida qo'llaniladigan huquqlar bir necha xalqaro tan olingan hujjatlarda qayd etilgan, xususan, "Xorijiy arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etish to'g'risida"gi 1958-yilgi Nyu-York konvensiyasi xalqaro arbitrajda taraflarning huquqlarini ta'minlovchi asosiy huquqiy asosdir. U taqdim etadigan ba'zi asosiy huquqlarni o'z ichiga oladi, masalan:

- Arbitraj bitimlarini tan olish: imzolagan davlatlar sudlari haqiqiy hakamlilik kelishuvlarini tan olishlari va qo'llab-quvvatlashlari kerak.
- Arbitraj qarorlarini ijro etish: Sudlar chet el arbitraj qarorlarini, cheklangan istisnolarni hisobga olgan holda, ijro etishga majburdirlar.
- Rad etish uchun cheklangan asoslar: Majburiy qo'llash faqat mehnatga layoqatsizlik, noto'g'ri ogohlantirish yoki davlat siyosatining buzilishi kabi aniq sabablarga ko'ra rad etilishi mumkin⁶.

Chunonchi, UNCITRALning "Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida"gi namunaviy qonuni arbitrajda ishtirok etuvchi tomonlarga bir nechta asosiy huquqlarni beradi:

- Partiya avtonomiyasi huquqi: Tomonlar hakamlarni tayinlash tartibi, hakamlilik sudining joylashuvi va amaldagi qonunlar bo'yicha kelishuvga erishish erkinligiga ega.
- Teng munosabatda bo'lish huquqi: Tomonlarga teng munosabatda bo'lish va o'z fikrlarini bildirish uchun to'liq imkoniyat berilishi kerak.
- Odil sudlovlar huquqi: Arbitrlar tegishli xabarnoma va dalillarni taqdim etish imkoniyatini ta'minlab, sud ishlarini adolatli olib borishlari shart⁷.

Undan tashqari umumiy huquqlarga to'xtaladigan bo'lsak, avvalo, tenglik va xolislik huquqi. ICAning asosiy tamoyillaridan biri shundan iboratki, arbitraj jarayonida ishtirok etuvchi

⁵ Margaret L. Moses Chicago Law School Loyola University Rustambekov Islambek Rustambekovich translation

⁶ <https://www.newyorkconvention.org/>

⁷ <https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw>

tomonlarga teng va adolatli munosabatda bo'ladi. Tenglik huquqi nafaqat qonuniy talab, balki tomonlar juda xilma-xil huquqiy, madaniy va iqtisodiy kelib chiqishi mumkin bo'lgan nizolarda amaliy zaruratdir. Tomonlarning tengligi ICAdagi tenglik, har ikki tomon - hajmi, moliyaviy kuchi yoki milliy kelib chiqishidan qat'i nazar - o'z ishini taqdim etish uchun teng imkoniyatga ega bo'lishi kerak degan tushunchani anglatadi. Amalda, bu ikkala tomon ham hakamlarni tanlash, hujjatlarni topshirish va dalillarni taqdim etishda bir xil qobiliyatga ega bo'lishi kerakligini anglatadi. Masalan, London xalqaro arbitraj sudi (LCIA) har ikki tarafga o'z dalillarini taqdim etish uchun teng vaqt va resurslar berilishi kerakligini, shu tariqa sud jarayoni davomida adolatlilikni ta'minlashini belgilaydi. Arbitrlarning xolisligi, Xolislik deganda arbitrlar biron bir tarafga nisbatan tarfkashlik yoki tarafdorlik ko'rsatmasligi shart. Xolislikning ahamiyati Xalqaro Savdo Palatasining (ICC) Arbitraj qoidalari kabi turli institutsional arbitraj qoidalarda kodlangan. Hakamlar o'zlarining xolisligiga shubha tug'diradigan har qanday fakt yoki holatlarni oshkor qilishlari shart. Aks holda, hakamlik sudyasining chetlatilishi yoki arbitraj qarorining bekor qilinishiga olib kelishi mumkin. Xolislik kontseptsiyasi, shuningdek, mumkin bo'lgan manfaatlar to'qnashuvi masalalarini ham ko'rib chiqadi. Xalqaro advokatlar assotsiatsiyasining (XBA) Xalqaro arbitrajda manfaatlar to'qnashuvi bo'yicha yo'riqnomasiga ko'ra, hakamlik sudyalari o'zlarining betarfligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan har qanday potentsial munosabatlar yoki tarfkashliklarni oshkor qilishlari kerak. Amalda, hakamlik sudyalari ko'pincha mustaqillik va xolislik to'g'risida deklaratsiyani tayinlashdan so'ng taqdim etadilar va tomonlar, agar tarfkashlik haqida qonuniy xavotir bo'lsa, hakam tayinlanishiga e'tiroz bildirish huquqiga ega. Ikkinchidan, Odil sudlov huquqi (tegishli jarayon), Odatda tegishli jarayon deb ataladigan adolatli sud muhokamasi huquqi ICA uchun markaziy o'rinni egallaydi. Bu har ikki tomonning sudga o'z ishini to'liq va teng ravishda taqdim etish imkoniyatini ta'minlaydi. Tegishli jarayon ham milliy arbitraj qonunlarida, ham institutsional qoidalarda mustahkamlangan bo'lib, uni arbitrajning asosiy jihatiga aylantiradi. Protsessual adolatlilik-har ikki tomonning hakamlik muhokamasi to'g'risida tegishli ma'lumot berilishini, barcha tegishli hujjatlardan foydalanish imkoniyatini va guvohlarni so'roq qilish va o'z dalillarini taqdim etish imkonini beradi. UNCITRAL arbitraj qoidalari va Nyu-York konventsiyasiga ko'ra, agar tomonlarga o'z ishini taqdim etish uchun adolatli imkoniyat berilmasa, qarorlar bekor qilinishini talab qilib, tegishli jarayonni ta'minlash uchun mustahkam asos yaratadi. Odil sudlov tamoyili, ayniqsa, tomonlar juda xilma-xil huquqiy an'analardan kelib chiqishi mumkin bo'lgan transchegaraviy nizolarda muhim ahamiyatga ega. Ishni taqdim etish uchun teng imkoniyatlar ham asosiy huquqlardan biridir. Odil sudlovdan teng foydalanish tomonlardan hech biri protsessual tengsizliklar tufayli noqulay ahvolga tushib qolmasligini talab qiladi. Ko'pgina hollarda, ayniqsa rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning turli o'lchamdagi korporatsiyalari yoki partiyalari ishtirokida, tomonlarning resurslari juda katta farq qilishi mumkin. ICA qoidalari ikkala tomonga dalillarni taqdim etish va o'z ishini bayon qilish uchun teng vaqt berish orqali ushbu nomutanosibliklarni yumshatishga intiladi. Tribunal hech bir tomon taktik ustunlikka erishish uchun protsedurani suiiste'mol qilmasligini ta'minlash huquqiga ega. Binobarin, Partiya avtonomiyasi huquqi, ICA ning eng ajralib turadigan

xususiyatlaridan biri tomonlarning hakamlik jarayonini loyihalash huquqidir. Partiya muxtoriyati tomonlarga sud tarkibi, ish yuritish qoidalari, arbitraj tili va boshqaruv qonunchiligiga oid muhim qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Ushbu moslashuvchanlik ICAni xalqaro biznes uchun jozibador variantga aylantiradi va ularga jarayonni o'zlarining maxsus ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtirishga imkon beradi. Arbitrlarni tanlash erkinligi: Partiya avtonomiyasining eng muhim jihatlaridan biri bu hakamlarni tanlash erkinligidir. Tomonlar hakamlik sudyalarining sonini kelishib olishlari va tegishli soha yoki huquq sohasida tajribaga ega shaxslarni tanlashlari mumkin. ICC va LCIA kabi institutsional arbitraj qoidalari, agar tomonlar kelisha olmasalar, hakamlarni tayinlash uchun standart mexanizmlarni taqdim etadi. Partiya avtonomiyasi protsessual va moddiy qonunlarni tanlashga ham taalluqlidir. Xalqaro nizolarda tomonlar hech bir tomon ikkinchisining ichki qonunlariga bo'ysunmasligini ta'minlab, neytral davlat qonunlarini qo'llashni tanlashi mumkin. Bundan tashqari, tomonlar arbitrajni tartibga soluvchi protsessual qoidalarni tanlashlari mumkin, masalan, Investitsiya nizolarini hal qilish bo'yicha xalqaro markaz (ICSID) yoki UNCITRAL qoidalari. Undan tashqari, ICA tomonidan taqdim etilgan moslashuvchanlik tomonlarga nizolarni yanada samaraliroq va ularning tijorat manfaatlariga mos keladigan tarzda hal qilish imkonini beradi. Misol uchun, agar nizoning qiymati nisbatan kichik bo'lsa yoki ular tezda hal qilishni xohlasalar, tomonlar tezlashtirilgan protseduralardan foydalanishga rozi bo'lishlari mumkin. Ko'pgina muassasalar, jumladan, Singapur xalqaro arbitraj markazi (SIAC) bunday ehtiyojlarni qondirish uchun tezlashtirilgan tartiblarni taklif qiladi. Misol uchun, Dubay moliya bozori (DFM) va xalqaro investitsiya firmasi o'rtasidagi kelishmovchilik partiyaning avtonomiyasiga misol bo'la oladi. Tomonlar Angliya va Uels qonunlarini qo'llashga kelishib oldilar, garchi tomonlarning hech biri bu yurisdiksiyalarda joylashgan bo'lmasa ham. Bu qaror ularning neytral va bashorat qilinadigan qonunchilik bazasidan foydalanish istagini aks ettirdi. Ish ICA tomonlarga notanish huquqiy tizimlarning murakkabligi va noaniqliklaridan qochishga qanday imkon berishini ko'rsatdi. Navbatdagi huquq- maxfiylik huquqi. Ko'pgina korxonalar uchun ICA ning eng jozibali jihatlaridan biri bu maxfiylik huquqidir. Ko'pincha ochiq bo'lgan sud jarayonlaridan farqli o'laroq, arbitraj tomonlarga maxfiy ma'lumotlarni maxfiy saqlashga imkon beradi. Bu, ayniqsa, tijorat sirlari, mulkiy ma'lumotlar yoki boshqa tijoriy ahamiyatga ega materiallar bilan bog'liq nizolarda muhim ahamiyatga ega. ICAda maxfiylik nafaqat tinglovlarga, balki taqdim etilgan hujjatlarga, taqdim etilgan dalillarga va arbitraj qarorining o'ziga ham tegishli. Bu kompaniyalar o'zlarining tijorat strategiyalari yoki moliyaviy tafsilotlarini jamoatchilik nazorati ostida qoldirmasdan nizolarni hal qilishlarini ta'minlaydi. Biroq, maxfiylik huquqi mutlaq emas. Avstraliya va Shvetsiya kabi ba'zi yurisdiksiyalar arbitrajda oshkoralikni ta'minlaydi, ayniqsa nizo davlat tashkiloti yoki jamoat manfaatlariga oid masalalar bilan bog'liq bo'lsa. Ba'zi hollarda sudlar tartibga solish talablariga muvofiqligini ta'minlash uchun hakamlik muhokamasini oshkor qilishni talab qilishi mumkin. Xususan, asoslangan mukofot olish huquqi ham mavjud. Arbitraj qarorlarining shaffof va asosli bo'lishini ta'minlashda asoslantirilgan qarorga bo'lgan huquq juda muhimdir. Asoslangan qaror tomonlarga sudning asoslarini tushunishga imkon beradi, bu qarorni ijro etish yoki mumkin bo'lgan e'tiroz uchun

asos yaratadi. Asoslangan mukofot qarorning o'zboshimchalik bilan emasligini ta'minlashga yordam beradi va sud ishning faktlariga nisbatan qonunni qanday qo'llaganligi haqida tushuncha beradi. Ko'pgina institutsional qoidalar, masalan, ICC va SIAC qoidalari, agar tomonlar boshqacha kelishuvga ega bo'lmasa, hakamlardan asosli qaror taqdim etishlarini talab qiladi. Asoslangan mukofotlar ICAning muhim qismi bo'lsa-da, ular ham qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Batafsil mukofotni yozish ko'p vaqt talab qilishi mumkin va murakkab holatlarda sabablar talqin qilinishi mumkin, bu esa uning ma'nosi bo'yicha nizolarga olib keladi. Bundan tashqari, noto'g'ri asosli mukofot har doim milliy sudlarda muammolarga olib kelishi mumkin. Mukofotlarni tan olish va ijro etish huquqi. Xalqaro tijorat arbitrajining eng muhim afzalliklaridan biri arbitraj qarorlarining transchegaraviy ijro etilishi hisoblanadi. Chet el yurisdiksiyalarida ijro etilishi uchun ko'plab to'siqlarga duch kelishi mumkin bo'lgan sud qarorlaridan farqli o'laroq, arbitraj qarorlari xorijiy arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etish to'g'risidagi Nyu-York konvensiyasi (1958) tufayli yuqori darajadagi xalqaro ijro etilishiga ega. 160 dan ortiq davlat tomonidan ratifikatsiya qilingan ushbu konvensiya har qanday Ahdlashuvchi davlatda mukofotlarning ijro etilishini osonlashtiradigan huquqiy bazani yaratadi. Hakamlik sudining qarorlarini ijro etish bilan bog'liq eng munozarali masalalardan biri bu davlat siyosatidan istisno. Nyu-York konvensiyasining V(2)(b) moddasiga muvofiq, sudlar qarorni ijro etishni ijro etuvchi davlatning davlat siyosatini buzsa, uni ijro etishni rad etishlari mumkin. Biroq, "davlat siyosati" ning ta'rifi yurisdiksiyalar orasida farq qiladi, bu istisnoning izchil qo'llanilishiga olib keladi⁸.

Hakamlik sudining qarorlari yakuniy va majburiy bo'lishi uchun mo'ljallangan bo'lsa-da, tomonlar aniq, cheklangan asoslar bo'yicha qarorni sudga tekshirish huquqini saqlab qoladilar. Sud nazorati huquqi hakamlik jarayoni jiddiy protsessual qonunbuzarliklar, hakamlik sudylarining noto'g'ri xatti-harakatlari yoki davlat siyosatining buzilishi holatlarida nazorat qilinishini ta'minlaydi. Arbitraj qarorlarini bekor qilish uchun asoslar. Hakamlik sudining hal qiluv qaroriga e'tiroz bildirish yoki bekor qilish uchun asoslar UNCITRAL Model qonuni va Nyu-York konvensiyasida belgilangan doiradan so'ng ko'pchilik yurisdiksiyalarda tor doirada belgilanadi. UNCITRAL Model qonunining 34-moddasiga muvofiq mukofot quyidagi hollarda bekor qilinishi mumkin:

- Sud yurisdiksiyaga ega emas bo'lsa;
- Hakamlik kelishuvi haqiqiy emas bo'lsa.
- Tomon o'z da'vosini taqdim eta olmasa;
- Tribunal o'z vakolatlaridan tashqariga chiqsa.
- Mukofot davlat siyosatiga zid bo'lsa.

Sudlar, odatda, hakamlik sudining qarorlarini ko'rib chiqishda, partiyalarning avtonomligi va arbitrajning yakuniyligi printsiptini hurmat qilgan holda, o'zini tutadi. Sud aralashuvi odatda ishning mohiyatini emas, balki protsessual masalalar bilan cheklanadi. Shu va

⁸ Willis L.M. Reese, "Dépeçage: A Common Phenomenon in Choice of Law" (1973) 73

bunga o'xshash boshqa huquqlar xalqaro savdo arbitrajida qo'llaniladigan asosiy huquqlar sanaladi.

Albatta, har bir sohada bo'lgani singari, xalqaro tijorat arbitrajida o'llaniladigan huquqlar doirasida ham bir qancha muammolar mavjud va mazkur doirada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan asosiy muammolar quyidagilardan iborat: **Yurisdiksiya muammosi:** Har bir davlatning yuridik tizimi farqlanadi va turli huquqiy tizimlar o'rtasidagi tafovutlar qarorlarni ijro etishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. **Qarorlarning ijrosi:** Xalqaro arbitraj qarorlarini milliy sudlarda ijro etish, ayniqsa davlat yoki davlat korxonalarini bilan bog'liq bo'lsa, murakkab bo'lishi mumkin. **Siyosiy aralashuv va huquqiy nomuvofiqlik:** Ayrim davlatlarda arbitraj qarorlariga siyosiy yoki boshqa sabablar bilan aralashish hollari yuzaga keladi. **Xarajatlar:** Xalqaro arbitrajlar ko'pincha qimmat bo'ladi, bu kichik yoki o'rta bizneslar uchun og'irlik qilishi mumkin⁹. Bu muammolar arbitraj jarayonining samaradorligi va adolatini ta'minlashda qiyinchiliklar tug'diradi.

Bu muammolarga yechim sifatida quyidagilarni taklif qila olishimiz mumkin: **Turli yuridik tizimlar:** **UNCITRAL Model Qonuni** yoki **New York Konvensiyasi** kabi xalqaro normalarga rioya qilish davlatlararo huquqiy moslashuvni yaxshilaydi. **Qarorlarning ijrosi:** **1958-yilgi New York Konvensiyasi** asosida ijro etishni ta'minlovchi mexanizmlar kengroq qo'llanilishi lozim. **Siyosiy aralashuvga qarshi himoya:** Arbitraj mustaqilligini ta'minlash uchun xalqaro organlar va arbitraj markazlari monitoring tizimlarini kuchaytirishi kerak. **Xarajatlar:** Kichik va o'rta korxonalar uchun maxsus mo'ljallangan tejamkor arbitraj mexanizmlari ishlab chiqilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Margaret.L.Mozes.Xalqaro tijorat arbitraji tamoyillari va amaliyoti,uchinchi nashr.T,lesson press-,19-bet.

2. 1965 yildagi davlatlar va boshqa davlatlar investorlari o'rtasidagi nizolarni hal qilish tartibi to'g'risida Vashington konvensiyasi(Convention on the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States - International Centre for Settlement Of Investment Disputes, Washington 1965)

3. European Convention on International Commercial Arbitration. Geneva , 21 April 1961 <https://ascelibrary.org/doi/10.1061/JLADAH.LADR-990>

4. Margaret L. Moses Chicago Law School Loyola University Rustambekov Islambek Rustambekovich translation

5. <https://www.newyorkconvention.org/>

6. <https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw>

⁹ 8. NILR -1993 International commercial arbitration ; the conflict of laws issues in determining the applicable substantive law in the context of investment agreements arbitration

7. NILR -1993 International commercial arbitration ; the conflict of laws issues in determining the applicable substantive law in the context of investment agreements arbitration

8. Willis L.M. Reese, “Dépeçage: A Common Phenomenon in Choice of Law” (1973) 73